

УДК 349.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2023.12>

В. О. Рекшинський
orcid.org/0009-0000-4023-3456

начальник юридичного відділу, помічник командира

Центру досліджень трофейного та перспективного озброєння і військової техніки

СУТНІСТЬ ФОРМ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Постановка питання. Юридичне явище захисту соціальних прав (далі – СП) є не просто певною теоретичною конструкцією, яка є цивілізаційним здобутком людства, узгоджується із концепцією сучасної соціальної держави, але й має також відчутні практичні наслідки для забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців (членів їх сім'ї) і, як наслідок – для ефективності функціонування системи національної безпеки держави, що наразі є важливою умовою забезпечення соціальної безпеки населення в цілому. Як явище, що має не лише теоретичне, але й очевидне практичне значення, захист СП військовослужбовців повинен виражатись у відповідних формах та досягатись відповідними способами захисту.

Саме тому, державою наразі передбачається широкий обсяг форм захисту СП військовослужбовців. З огляду на це слід констатувати, що наявність СП, права на захист СП, а також широта форм і способів захисту таких прав, з одного боку, дозволяє використовувати гнучкий підхід в захисті таких прав й в забезпеченні соціальної безпеки військовослужбовців, а з іншого боку – створює проблеми для таких службовців в процесі вибору тих чи інших форм і способів захисту, котрі потрібно використати, щоби оптимальним чином досягти бажаної мети. При цьому слід констатувати, що реальна (а не теоретична) гнучкість та ефективність (позитивна результативність) форм захисту СП військовослужбовців в Україні може бути з'ясована лише на підставі критичного аналізу таких форм, що наразі ускладнено відсутністю актуальної наукової думки щодо змісту та структури таких форм захисту.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Багатьма українськими ученими і дослідниками (переважно юристами-грудовиками) фрагментарно розглядалися окремі аспекти форми захисту СП людини, а також вже детально розкривалися особливості форм захисту низки прав, які прямо стосуються соціальної безпеки людини, серед яких: Л.В. Апанаскович [1], К.В. Бориченко [2], Н.Д. Гетьманцева [3], М.І. Іншин [4], І.В. Лагутіна [5], Н.В. Лазукова [6], О.А. Мазуренко [7], О.Ф. Мельничук [8], В.М. Соколов [9], І.М. Твердовський [10], Р.С. Харчук [11], Т.В. Шлапко [12] та ін. Наукові

напрацювання цих учених засвідчують можливість уточнення сутнісного змісту існуючих форм захисту СП військовослужбовців в Україні.

Метою наукової статті є з'ясування актуальної сутності сучасних форм захисту СП військовослужбовців в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) з'ясувати визначення поняття «форми захисту СП військовослужбовців»; 2) уточнити значення форм захисту СП військовослужбовців; 3) у загальному вигляді окреслити актуальну структуру системи форм захисту СП військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Спершу зазначимо, що значну теоретичну та практичну проблему захисту СП військовослужбовців в Україні складає відсутність чуткого визначення поняття «форми захисту СП військовослужбовців», що обумовлює перешкоди в тому, щоб належним чином реально відновити порушені СП, а також забезпечити їх реалізацію. Так, проблематичність цього аргументується тим, що комплексне забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців не можливе без комплексного розуміння захисту СП військовослужбовців, яке є результатом реалізації права на захист порушеного права, що «включає в себе вибір форми захисту та відповідних засобів захисту» [7, с. 37]. Тобто, без належного розуміння форм захисту СП неможливо також й в повній мірі організувати забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців, а особливо тоді, коли їх права у соціальній сфері зазнають порушення. Більш того, слід констатувати також брак наукових досліджень присвячених окресленню сутнісного змісту форм захисту СП у цілому. У зв'язку із цим, практично відсутньою є наукова думка про те, що саме слід розуміти під поняттями «форма захисту СП».

Так, наприклад, В.М. Соколов, аналізуючи особливості соціального захисту професійних публічних службовців вказує на існування так званої «правомірної форми захисту СП», яка має місце в дійсності «для уникнення випадків завдання шкоди іншим правам як державного службовця, так і особи, яка порушила його СП» [9, с. 228]. Утім, у цьому випадку мова йде скоріше не про форми, а про тип захисту СП, якщо взагалі можна вважати неправомірний захист СП в якості захисту СП у цілому.

Примітним можемо вважати й те, що К.В. Бориченко у методичних рекомендаціях і завданнях до практикуму «Захист СП менеджера» вказує на існування форм захисту СП менеджера (вони поділяються на юрисдикційну і неюрисдикційну форми), а також способи захисту СП менеджера [13, с. 19]. При цьому в цих методичних рекомендаціях і завданнях відсутні пояснення щодо того, що слід розуміти під вказаними формами та способами. Частково вирішує це питання Г.І. Чанишева, котра у навчально-методичному посібнику «Юридичний механізм забезпечення СП людини і громадянина» зазначає, що форми такого захисту поділяється на два види, а саме «юрисдикційна форма передбачає звернення до відповідних уповноважених органів (суду, контрольно-наглядових органів та ін.), а неюрисдикційна – здійснення управомоченою особою власних дій (самозахист) або звернення до неюрисдикційних органів (профспілок, організацій роботодавців та ін.)» [14, с. 32]. Також Г.І. Чанишева у вказаному навчально-методичному посібнику згадує про способи захисту СП, також не даючи визначення відповідному поняттю, хоча зауважує, що «кожній формі захисту СП (юрисдикційній і неюрисдикційній) властиві конкретні способи захисту зазначених прав» [14, с. 32]. Також слід відзначити й дослідження Я.Я. Мельник, присвячене особливостям саме судової форми захисту СП [15, с. 386–405].

Окремо звернемо увагу на те, що українськими ученими, хоча й комплексно не досліджувались форми та способи захисту СП, слід констатувати, що ними зверталась увага формам і способам захисту окремих СП. Зокрема, К.В. Бориченко досліджувала форми і способи захисту права на соціальне забезпечення (також права на соціальний захист загалом), що є одним з ключових СП людини [див., напр.: 2]. У свою чергу Т.В. Шлапко аналізувала форми і способи захисту права на пенсію по інвалідності [12].

Можемо помітити, що тлумачення поняття «форми захисту СП» фактично відображають наукові підходи юристів-трудовак до розуміння форм і способів захисту трудових прав. Вказане вважаємо закономірним, адже у процесі комплексного аналізу наявної наукової літератури можемо помітити, що сутнісний зміст форм захисту на сьогодні викликає найбільший інтерес саме серед юристів-трудовак (головним чином у контексті дослідження ними поняття та видової структури форм захисту трудових прав [див., напр.: 6, с. 209; 8, с. 25; 16, с. 7; 5], а також способів захисту трудових прав [див., напр.: 1, с. 12–13, 18; 10, с. 84]).

Так, зокрема, провідний український юрист-трудовак М.І. Іншин вважає, що формами захисту трудових прав працівників є «пра-

вовий комплекс особливих юридичних процедур» [17, с. 190], а саме тих з них, що «можуть здійснювати правозастосовні й правозахисні органи (інституції, особи) та безпосередньо працівники в межах відповідного правозахисного процесу, що мають на меті реальне відновлення порушених трудових прав і подальшу передбачену чинними нормативно-правовими актами відповідну компенсацію за їх порушення матеріального, морального чи організаційно-правового характеру» [4, с. 132]. У свою чергу українська дослідниця О.А. Мазуренко констатує, що форми захисту трудових прав насамперед необхідно розуміти «процедурну діяльність, адже така неюрисдикційна форма захисту, як самозахист навряд чи може бути процесуальною діяльністю, при цьому вона є процедурною діяльністю» [7, с. 38].

Враховуючи підходи вчених до розуміння форм захисту трудових прав, а також те, що форма захисту, як юридична форма є «сукупністю способів, які спрямовані на поновлення, встановлення і визнання прав і законних інтересів осіб» [3, с. 37], доходимо висновку, що *форма захисту СП військовослужбовців в Україні* – це узгоджений із принципами права та регламентований нормами чинного законодавства зовнішній вираз діяльності повноваженого суб'єкта, спрямованої на дійсне поновлення, встановлення та визнання суб'єктивних СП військовослужбовців у межах відповідної процедури (процесу), а також на подальшу матеріальну, моральну чи організаційно-правову компенсацію порушеного права.

Виходячи зі сформульованого визначення поняття, можемо дійти думки, що для форм захисту СП військовослужбовців наразі характерними є такі *риски*:

1) форми захисту СП військовослужбовців узгоджуються із принципами права та прямо чи опосередковано закріплюються в нормативно-правових актах. Як невід'ємний елемент правопорядку ці форми захисту закономірним чином узгоджені з вимогами, які окреслені в принципах права, а також прямо чи опосередковано врегульовуються положеннями законодавства, насамперед тими, що визначають правовий статус суб'єктів захисту СП військовослужбовців. Вказана характеристика є вкрай важливою, приймаючи до уваги той факт, що форми захисту СП військовослужбовців мають повинні характеризуватись достатньою юридичною визначеністю, а саме: а) визначати підстави, умови та порядок використання відповідної моделі захисту СП військовослужбовців; б) перелік суб'єктів, які повноважні захищати СП військовослужбовців у відповідній формі захисту, а також їх правовий статус; в) способи та засоби захисту СП військо-

вослужбовців, які використовуються у конкретних формах з метою захисту СП військовослужбовців; г) визначити гарантії дієвості форми захисту СП військовослужбовців та способи їх забезпечення та правомірного використання;

2) форми захисту СП військовослужбовців є відносно самостійними та універсальними юридичними конструкціями, що мають юрисдикційний чи позаюрисдикційний фактичний вияв. Вказане у повній мірі узгоджується із традиційним поділом форм захисту цивільних прав [див., напр.: 18], що ґрунтується на розумінні моделей захисту в римському приватному праві, а саме: а) самостійний захист (*lex talionis*); б) судовий захист; в) захист несудовим суб'єктом владних повноважень [див., напр.: 19; 20]. Саме тому цей підхід був перейнятий та переосмислений юристами-трудовами в контексті дослідження видової структури форм захисту трудових прав [див., напр.: 11]. Так, якщо юрисдикційні форми захисту прав ученими здебільше пов'язується із діяльністю міжнародних чи національних, державних чи муніципальних органів публічної служби, то неюрисдикційні – із правозахисною діяльністю суб'єктів громадянського суспільства, а також із відповідною діяльністю особи, права якої були порушені (самостійно чи через свого представника). Зокрема, К.В. Бориченко зазначає, що «неюрисдикційною формою захисту права на соціальне забезпечення є безпосередня діяльність особи або її законного, уповноваженого, договірною представника щодо поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, яка здійснюється без звернення до компетентних органів» [2]. Що ж стосується форм соціального захисту, то вони також поділяються на два основних види, а саме: а) юрисдикційна форма захисту СП військовослужбовців, а саме поновлення, встановлення та визнання суб'єктивних СП військовослужбовців в контексті судової, адміністративної та парламентської форми захисту прав людини; б) неюрисдикційна форма захисту СП військовослужбовців, якою охоплена діяльність із поновлення, встановлення та визнання суб'єктивних СП військовослужбовців самим службовцем (його представником) або ж відповідна діяльність суб'єктів громадянського суспільства;

3) форми захисту СП військовослужбовців характеризуються цільовою спрямованістю. Це пояснюється тим, що такі форми дозволяють практично реалізувати завдання порушених СП, а також завдання та функції суб'єктів захисту СП військовослужбовців;

4) форми захисту СП військовослужбовців є інструментом вираження сутності правозахисної діяльності держави та суспільства. Форми,

за допомогою яких СП військовослужбовців захищаються, служать інструментами для вираження суті правозахисної діяльності держави та суспільства, сигналізуючи про зобов'язання захищати права всіх, права кого були порушені, включаючи військовослужбовців;

5) форми захисту СП військовослужбовців виступають правовою конструкцією нормативного впорядкування діяльності суб'єктів, які повноважні захищати СП військовослужбовців, а вибір конкретної форми ґрунтується на відносній свободі вибору конкретної моделі захисту порушеного права.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що захист СП військовослужбовців в Україні, як і в ряді інших держав, є найважливішим аспектом підтримання національної безпеки та забезпечення соціальної безпеки і добробуту військовослужбовців, що в цілому об'єктивується у певних формах із застосуванням відповідних способів захисту. Як зовнішній прояв санкціонованої та регламентованої законодавством діяльності форми захисту СП військовослужбовців окреслюють спрямованість на встановлення, визнання та ефективно відновлення суб'єктивних СП військовослужбовців. Додатковим наслідком цього може бути також надання матеріальної, моральної чи організаційно-правової компенсації за будь-які порушені СП, що відображає прихильність держави та суспільства до ідеї пріоритетності захисту СП військовослужбовців та цінності стану непорушності їх соціальної безпеки. Отже, перспективним у подальших наукових дослідженнях захисту СП військовослужбовців слід вважати: по-перше, з'ясування структури системи актуальних форм захисту СП військовослужбовців в Україні; по-друге, визначення проблематики нормативно-правового та інституційного забезпечення форм захисту СП військовослужбовців в Україні; по-третє, шляхи удосконалення форм захисту СП військовослужбовців в Україні, враховуючи тримачу відсіч збройній агресії проти нашої держави.

Література

1. Апанаскович Л.В. Форми захисту трудових прав державних службовців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2021. 23 с.
2. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 99–104.
3. Гетьманцева Н.Д., Козуб І.Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 37–42.
4. Іншин М.І. Захист трудових прав працівників: аналіз законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 2, Ч. 2. С. 129–133.
5. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 160 с.

6. Лазукова Н.В. Гарантії та форми захисту прав людини у сфері праці. *Молодий вчений*. 2015. № 1 (16). С. 208–211.

7. Мазуренко О.А. Форми та способи захисту трудових прав працівників за законодавством України. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1 (74). С. 36–42. doi: 10.32366/2523-4269-2021-74-1-36-42.

8. Мельничук О.Ф. Правові засоби та способи захисту суб'єктивного права на освіту. *Адвокат*. 2011. № 4 (127). С. 23–27.

9. Соколов В.М. Спеціальні особливості захисту соціальних прав державних службовців. *Юридична наука*. 2020. № 5 (107), Т. 2. С. 226–232. doi: 10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.28.

10. Твердовський І.М. Форми захисту трудових прав працівників від дискримінації. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2010. Т. 15, № 22. С. 81–87.

11. Харчук Р.С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1073–1077.

12. Шлапко Т.В. Форми та способи захисту права на пенсію по інвалідності. *Проблеми реалізації принципу верховенства права: теоретичні і практичні аспекти*: матер. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Суми, 14 грудня 2012 р.). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=421%3A161212-21&catid=55%3A3-1212&Itemid=69&lang=ua (дата звернення: 19.10.2021).

13. Бориченко К.В. Захист соціальних прав менеджера: методичні рекомендації та завдання. Одеса: НУ «ОЮА», 2021. 27 с.

14. Чанишева Г.І. Юридичний механізм забезпечення соціальних прав людини і громадянина: навчально-методичний посібник. Одеса: НУ «ОЮА», 2021. 40 с.

15. Мельник Я.Я. Забезпечення соціальної безпеки в цивільному судочинстві. *Розвиток трудового потенціалу як складова соціальної безпеки України*: монографія / С.В. Вишневецька, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, І.С. Сахарук та ін. / за ред. М.І. Іншина, І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 386–405.

16. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса. 2007. 22 с.

17. Іншин М.І. Правове регулювання захисту трудових прав працівників в умовах сьогодення. *Митна справа*. 2013. № Спец. вип. С. 187–191.

18. Горблянський В.Я. Особливості неюрисдикційної форми захисту прав споживача за договором про надання послуг. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7, Ч. 1. С. 202–209.

19. Plescia J. Judicial accountability and immunity in Roman law. *American Journal of Legal History*. 2001. Vol. 45 (1). P. 51–70. doi: 10.2307/3185349.

20. Tudor I. Remarks on the History of Tort Law. *Studii Europene și Relații Internaționale*. 2015. Vol. 3. P. 779–785.

Анотація

Рекшинський В. О. Сутність форм захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена формуванню актуальної наукової думки щодо сутнісного змісту сучасних форм захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. Під цими формами пропонується розуміти узгоджений із принципами права та регламентований нормами чинного законодавства зовнішній вираз діяльності повноваженого суб'єкта. Відповідна діяль-

ність спрямовується на дійсне поновлення, встановлення та визнання суб'єктивних соціальних прав військовослужбовців у межах відповідної процедури (процесу), а також на подальшу матеріальну, моральну чи організаційно-правову компенсацію порушеного права. Окремо автором приділяється увага визначенню особливих рис сучасних форми захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. По-перше, форми захисту соціальних прав військовослужбовців узгоджуються із принципами права та прямо чи опосередковано закріплюються в чинних нормативно-правових актах. По-друге, форми захисту соціальних прав військовослужбовців є відносно самостійними та універсальними юридичними конструкціями, що мають юрисдикційний чи позаюрисдикційний фактичний вияв. По-третє, форми захисту соціальних прав військовослужбовців характеризуються цільовою спрямованістю. Це пояснюється тим, що означені форми дозволяють практично реалізувати завдання порушених соціальних прав, а також завдання та функції суб'єктів захисту соціальних прав військовослужбовців. По-четверте, форми захисту соціальних прав військовослужбовців постають в якості інструменту вираження сутності правозахисної діяльності держави, а також суспільства. Тобто, форми, за допомогою яких захищаються соціальні права військовослужбовців, служать інструментами для вираження суті правозахисної діяльності держави та суспільства, сигналізуючи про зобов'язання захищати права всіх, кого права були порушені, включаючи військовослужбовців. По-п'яте, форми захисту соціальних прав військовослужбовців виступають правовою конструкцією нормативного впорядкування діяльності суб'єктів, які повноважні захищати соціальні права військовослужбовців, а вибір конкретної форми ґрунтується на відносній свободі вибору конкретної моделі захисту порушеного права. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та окреслюються перспективні напрями поглиблення науково-практичного розуміння змісту та структури форм захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні.

Ключові слова: військовослужбовці, захист соціальних прав, право на захист соціальних прав, соціальна безпека, соціальний захист, соціальні права, форми захисту.

Summary

Rekshinskiy V. O. The essence of forms of protection of the social rights of military personnel in Ukraine. – Article.

The article concentrates on developing current scientific views about the essence of modern forms for protecting the social rights of military personnel in Ukraine. These forms are identified as the tangible actions of sanctioned state bodies, conforming to legal principles and regulated by the standards of current laws. The associated governmental actions are directed towards the tangible renewal, establishment, and acknowledgment of the subjective social rights of military personnel through an appropriate procedural framework, alongside subsequent material, moral, or organizational and legal redress for any infringed rights. The author focuses on elucidating the distinct characteristics of contemporary forms for protecting (safeguarding) the social rights of military personnel in Ukraine. Firstly, these protective measures for military personnel's social rights align with legal principles and are encapsulated, either directly or

indirectly, within existing normative legal frameworks. Secondly, the protective forms for the social rights of military personnel constitute relatively independent and universal legal constructs, manifesting either within or outside the jurisdictional system. Thirdly, these protection forms are marked by their goal-oriented nature. This attribute is significant as it enables the practical realization of objectives associated with violated social rights and the duties and functions of entities safeguarding the social rights of military personnel. Fourthly, the forms employed for the protection of military personnel's social rights function as a medium for articulating the essence of human rights endeavors undertaken by the state and society. These forms of protection, hence, symbolize the commitment to safeguard the rights of all those

whose rights have been infringed, including military personnel. Fifthly, forms of protection of the social rights of military personnel establish a legal framework for the normative regulation of the activities of entities tasked with protecting these rights. The selection of specific forms rests on relative autonomy in choosing an appropriate model for redressing the violated right. The article concludes by summarizing the research findings and suggesting future directions for enhancing the scientific and practical comprehension of the nature and framework of forms employed in protecting the social rights of military personnel in Ukraine.

Key words: forms of protection, military personnel, protection of social rights, social protection, social rights, social security, the right to protection of social rights.